

АНТИТЕТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ТЕКСТІ РОМАНУ ЛОНГА

*Макар Інеса Степанівна,**канд. філол. наук, доц.**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

У статті охарактеризовано стилістичну фігуру антитези в тексті пасторального роману давньогрецького письменника II ст. н. е. Лонга "Дафніс і Хлоя". З'ясовано роль антонімії у творенні антитез. Виокремлено декілька типів антитетичних структур: прості, складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові речення. Незважаючи на те, що антитеза не є домінантною рисою ідіостилю Лонга, уступаючи за частотністю іншим стилістичним фігурам, тропам, вона є яскравим виразним засобом, здатним брати участь у формуванні ідіостилю автора.

Ключові слова: антоніми, антитеза, антитетичні відношення, ідіостиль, давньогрецький роман, Лонг.

Протиставлення відіграє надзвичайно важливу роль у пізнанні людиною навколишнього світу. Воно є предметом зацікавлення філософів, логіків, літературознавців та мовознавців. Вважають, що найкращим способом дати вичерпну характеристику явищам дійсності є зіставлення і протиставлення.

Процес пізнання через зіставлення і протиставлення відображає особливість людського мислення. У людській свідомості дуже часто існують парні абстрактні поняття. Зіставлення протилежних понять найбільш зручне й дохідливе, оскільки слова протилежної семантики набувають особливої виразності, чіткості. Причини частих протиставлень надзвичайно різні, проте однією з найголовніших з них є та, що за допомогою контрастного зіставлення фактів, – як зазначає Л. М. Полюга, – "найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початку. Зіставляємо ці ситуації внаслідок індуктивності людського мислення, здатності розвивати власну думку" [Полюга 1999, 6].

Антонімія простежується на всіх рівнях мови – лексичному, словотворчому, граматичному. "Антонімічні відношення буквально пронизують мову", – зазначає Л. О. Новіков [Новіков 1973, 12]. У відношення зіставлення та протиставлення вступають слова різних частин мови, утворюючи антонімічні пари, в яких значення слів протиставляються предметно-понятійним ядром. Слушним зауваженням щодо лінгвістичної суті антонімії є те, що протиставлення значень слів може виявлятися лише у співвідносних поняттях, які перебувають у взаємній залежності і можуть характеризувати явище одного плану [Полюга 1999, 5]. Крім того, у результаті антонімічних протиставлень слів з'являється нове значення: "розвиток кожного нового антонімічного протиставлення є разом з тим розвитком нового значення в словах, що протиставляються" [Русанівський 1983, 82–85].

Загалом у лінгвістиці проблема антонімії розробляється дуже активно. Зокрема, українському мовознавстві проблемі антонімії присвячені праці О. О. Тараненка "Полісемантичний паралелізм і явище семантичної аналогії" [Тараненко 1980] та "Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах" [Тараненко 1977]. Зі стилістичного погляду антоніми – це слова, що "мають діаметрально протилежне значення як результат стилістично відміченого протиставлення пари слів у межах тієї ж самої граматичної категорії" [СУЛМ 1973, 103].

Поза стилістичними функціями антонімів не можна зрозуміти всіх особливостей загальномовної та контекстуальної антонімії. Спостереження показують, що характерною рисою антонімів є їх стилістична одноплановість, приналежність певної корелятивної пари до того чи іншого стилю. Антоніми служать основою для різних стилістичних фігур, зокрема таких, як *оксиморон*, *антитеза*, *прихована іронія*, *акроптеза*, *діатеза*, *амфітеза* та ін. Дослідження антонімів дає змогу виділити різні стилістичні фігури, побудовані на протиставленні, визначити специфіку цих фігур і показати, як вони допомагають письменникові створити художні образи, передати ідейний зміст твору.

Актуальність теми дослідження зумовлена увагою лінгвістів до проблем сучасної лінгвостилістики, де простежуємо новий погляд на природу стилістичних фігур, які активно використовуються у різних мовах. **Метою** нашого дослідження є спроба проаналізувати стилістичну природу антитези, в основі якої лежать антитетичні відношення, що забезпечують змістову єдність конструкції на основі протиставлення, контрасту та невідповідності двох явищ, ознак, дій чи картин об'єктивної дійсності. **Об'єктом нашого дослідження** є текст давньогрецького роману кінця II ст. "Дафніс і Хлоя" Лонга. **Предметом** обрано різновиди значень, які найчастіше виражають антитези як стилістичні фігури (зіставності і протиставності, невідповідності, несумісності, суперечності, контрасту тощо) у системі простих та складних речень. Саме такі відтінки значень ми вважаємо *антитетичними*.

Наукова новизна дослідження зумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених стилістичній природі антитези, яка є досить поширеною фігурою мови, на матеріалі давньогрецької мови.

Антонімія надзвичайно поширена в мові роману Лонга "Дафніс і Хлоя". У контексті художнього твору слово-антонім набуває особливого звучання, розкривається в усій своїй повноті при зіткненні з іншими словами, протилежними за значенням.

Лонг досить часто використовує такий стилістичний прийом, як **антитеза** (*ἀντίθεσις*, *contentio*, *contrapositum*), який відомий ще з античності. На думку Феофраста (IV–III ст. до н.е.), грецького ученого доби еллінізму, учня і послідовника Аристотеля, антитеза може бути троякою: "або одному явищу приписуються протилежні властивості, або протилежним явищам – одні і ті ж властивості, або ж протилежним явищам – протилежні властивості" [Античные теории языка и стиля 1996, 290]. В енциклопедії "Українська мова" подано таке визначення антитези: "*Антитеза* (від гр. *ἀντίθεσις* – протиставлення) – фігура мови, що полягає в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх позначень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту" [Українська мова 2007, 27].

В. Домбровський *антитезу*, *оксиморон*, *парадокс*, *ступенювання*, *епексегезу* і *дієрезу* вважає **емфатичними фігурами**, тобто такими, що, на його думку, мають на меті передусім емфатичне призначення (грец. *ἔμφασις* – пересада [перебільшення] в бесіді) [Домбровський 2008, 13]. Проте у визначенні антитези він звертає увагу на характерні особливості синтаксичної природи цієї фігури: це "розміщення поруч двох речень, що висловлюють протилежні або суперечливі думки" [Домбровський 2008, 136]. Основою антитези є контраст, який, на думку В. Домбровського,

може бути зовнішній або внутрішній. Перший "оживляє образ для уяви, другий – для почуття" [Домбровський 2008, 136].

Антитеза звичайно будується на антонімах, загальних чи контекстуальних. В образній системі художнього твору вони займають одне з провідних місць, збагачують мову, роблять її точною, яскравою. Протиставляючи два явища, дві дії чи якості, письменник тим самим підкреслює, виділяє їх, вказує, на що саме потрібно звернути увагу.

У структуруванні антитез беруть участь лексичні (словникові) антонімічні пари, наприклад: *початок і кінець, багатство – бідність, радіти – сумувати*. Наприклад: ἦρος οὖν ἤδη **τέλη** καὶ θέρου **ἀρχή** (1,23,1) – *отже, був кінець весни і початок літа*; Δίκαια ποιεῖτε τοὺς γείτονας προτιμῶντες τῶν ξένων καὶ **πενίας** ἀγαθῆς **πλοῦτον** μὴ νομίζοντες κρείττονα (3,31,1) – *справедливо чините, шануючи сусідів більше, ніж чужинців і не вважаєте кращим багатство від чесноі бідності*; ὥστε αὐτὸς πάλιν ἢ μὲν **ἦδετο**, Δάφνις δὲ **ἐλυπεῖτο** (2,2,2) – *тому знову зі свого боку вона раділа, а Дафніс сумував*.

Проте досить часто в антитезах спостерігаємо використання і контекстуальних антонімічних пар, як-от: **ἦσεν** ἡ Χλόη, Δάφνις **ἐσούρισεν** (2,31,3) – *Хлоя співала, а Дафніс грав на сиринзі*; ὁ μὲν **ἐδίωκε** καὶ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀνύχων **ἔτρεχε** τὰς χηλὰς μιμούμενος, ἡ δὲ **ἐνέφαινε τὴν κάμνουσαν** ἐν τῇ φυγῇ (2,37,2) – *він переслідував і бігав на кінчиках пальців, зображаючи ратиці, а вона вдавала, ніби втомилась утечею*.

За структурою можна виділити такі типи антитез: 1) прості речення; 2) складносуурядні речення з зіставно-протиставними сполучниками; 3) складнопідрядні речення; 4) складні безсполучникові речення.

Антитези Лонга за структурою бувають простими та складними реченнями. У простих реченнях протиставляються **іменникові поняття**, що утворюють пари однорідних членів речення, іноді об'єднаних сполучником ἀλλὰ (а). Порівняймо: οὐ **πόλιν** ὄραν, ἀλλὰ **νῆσον** (1,1,2) – *бачиш не місто, а острів*; ἐμοῦ μὲν φίλεις τὸ **στόμα**, τούτου δὲ τὰς ἐπὶ τοῦ γενείου **τρίχας** (1,16,5) – *мене цілуватимеш у вуста, а його – у щетину бороди*; ἡ δὲ Χλόη Δάφνιδι τὰς **Νύμφας**, εἰσελθοῦσα εἰς τὸ ἄντρον, τὸν αὐτὸν στέρξειν καὶ **θάνατον** καὶ **βίον** (2,39,2) – *Хлоя [поклалася] німфами, увійшовши до гроту, що буде любити його [Дафніса] у житті й до смерті*.

Порівняно часто спостерігаємо антитези, в яких протиставляються ознаки, виражені **прикметниками**, тобто означеннями, як-от: ἡ δὲ αὐτῷ κατέλεξε πάντα, ...τὰ **συρίσματα ἀμφοτέρω**, τὸ **πολεμικόν** καὶ τὸ **εἰρηνικόν** (2,30,3) – *вона [Хлоя] все йому [Дафнісу] розповіла, ...про звуки сиринги, і військові, і мирні*. Описуючи печеру Лонг зазначає, що вона всередині випукла, а зовні кручена: τὰ ἐνδοθεν **κοίλη**, τὰ ἔξωθεν **περιφερής** (1,4,2). Лонг широко використовує антонімічні протиставлення, характеризуючи зовнішність чи риси характеру персонажів, наділяючи їх певними оцінками. Ось яким зобразив Лонг Дафніса, який терпів любовні переживання: **σιωπηλὸς** ἦν ὁ πρότερον τῶν ἀκρίδων **λαλίστερος** (1,17,4) – *мовчазний став, хоч раніше був балакучіший від цвіркунів*.

Ще рідше відбувається протиставлення на рівні **обставинних** членів речення, наприклад, протиставляються обставини місця: **ἔπειτα** Χλόη μὲν **εἰς τὴν ὕλην** ὥς **εἰς**

ἔλος κρύπτεται (2,37,2) – *потім Хлоя заховалась у лісі, як [Сирінга] у болоті; або обставини часу: τότε ἔσονται ἀνὴρ καὶ γυνή· νῦν δὲ φιλεῖτωσαν ἀλλήλους ὡς ἀδελφοί* (3,31,4) – *тоді вони [Дафніс і Хлоя] будуть чоловіком і жінкою, а зараз нехай любляться один з одним, як брат і сестра.*

У ряди протиставних пар найчастіше об'єднуються **дієслова**, утворюючи складні речення. Антитетичні відношення знаходять широке використання в системі складних речень, що виражають зіставно-протиставні відношення. Велика кількість дієслівних антонімічних протиставлень, що утворюють антитези, засвідчує одну зі специфічних рис індивідуального художнього стилю Лонга. Він ставить дієслово в центр фрази і виділяє дієслівне протиставлення як основне в цій фразі. Наприклад: αἱ μὲν εἰς πέτρας **ἀνέδραμον**, αἱ δὲ μέχρι καὶ τῆς θαλάττης αὐτῆς **κατέδραμον** (1,22,2) – *одні [вівці] на скелі вискочили, а інші збігли аж до моря.* Оригінальні структури антитез становлять речення з наказовими формами дієслів. Волопас Доркон, помираючи благав Хлою: οὐ δὲ ἀντὶ τούτων καὶ ζῶντα ἔτι **φίλησον** καὶ ἀποθανόντα **κλαῦσον** (1,29,3) – *ти поцілуй мене за це ще живого, і за мертвим заплач.*

У контексті художнього твору найчастіше використовуються протиставлення на рівні дієслів. Наприклад: ἀλλὰ τὰ μὲν ἴα καὶ ὁ ὑάκινθος **ἀνθεῖ**, Δάφνις δὲ **μαραίνεται** (1,18,2) – *і розцвіли фіалки та гіацинти, а Дафніс в'яне.* Дієслова, що вступають в антонімічні протиставлення, підсилюють ствердження чи заперечення.

Особливо виразні антитези, в яких протиставляються не суміжні поняття, а побудовані на паралельних асоціаціях світу природи та людини. Порівняймо: οἷον ἄδουσιν αἱ ἀηδόνες, ἡ δὲ ἐμὴ σῦριγξ σιωπᾷ· οἷον σκίρτῶσιν οἱ ἔριφοι, **κάγώ** **κάθημαι**· οἷον ἀκμάζει τὰ ἄνθη, **κάγώ** **στεφάνους** οὐ **πλέκω** (1,18,2) – *ось солов'ї виспівують, а моя сирінга мовчить; ось козенята стрибають, а я сиджу; а як цвітуть квіти, а я ж не плету віночки.* Антитеза як одна з найбільш риторичних фігур трапляється у романі здебільшого в монологах і надає їм насичений декламаторський характер, посилений ще й тим, що антитези Лонг конструює правильними періодами, в наведеному контексті тричленими.

В антитезах – складних реченнях відбувається протиставлення граматичних основ. Наприклад, назви дійових осіб виражають займенникові форми – ὁ μὲν (*один*), ὁ δὲ (*інший*), як-от: ὁ μὲν ληνοὺς ἐπεσκεύαζεν, ὁ δὲ πίθους ἐξεκάθαιρεν, ὁ δὲ ἀρρίχους ἔπλεκεν (2,1,1) – *один рихтував чавильні преси, інший чистив бочки, ще інший плів кошики; τὰ μὲν φύσεως ἔργα, τὰ δὲ ἀνθρώπων τέχνη* (2,12,2) – *одні [рослини] – витвір природи, а інші – мистецтва людей.*

Особливо поширені в романі Лонга антитези, оформлені як безсполучникові зіставно-протиставні речення, як-от: καὶ ἐγὼ μὲν βουκόλος, ὁ δ' αἰπόλος (16,1,1) – *я – волопас, а він – козопас.* Як бачимо, протиставлення відбувається як на рівні присудкових форм та підметів, так і на рівні форм додатків: τὸν μὲν τὸ αἰπόλιον, τὴν δὲ τὸ ποῖμνιον (1,7,2) – *він [нас] кози, а вона – вівці.* Антитеза – складне безсполучникове речення містить протиставлення на рівні дієслівних та дієприкметникових форм, що становить характерну рису ідіостилу Лонга, як-от **ἔχαιρον** **ἰδόντες**, **ἐλυποῦντο** **ἀπαλλαγέντες** (1,22,4) – *побачившись раділи, віддалившись сумували.*

Більш виразно передається протиставлення у складносурядному реченні зі сполучником **καί** (у значенні *але*): ἀλγῶ, καὶ ἔλκος οὐκ ἔστι μοι (1,14,1) – *я відчуваю біль, але рани немає на мені*. Наприклад, у реченні ὥχρία τὸ πρόσωπον, ἐρυθήματι αὐθις ἐφλέγετο (1,13,6) – *блідне обличчя, то знову вкривається рум'янцем* антитеза побудована на розділових відношеннях. Повторюваний розділовий сполучник **εἴτα... εἴτα** передає протиставлення на основі чергування дій, як-от: εἴτα ἐκάθειδεν, εἴτα ἀνεπήδα (1,13,6) – *то засинала, то зривалася зі сну (прокидалася)*.

Характерною особливістю антитез – складних речень у романі Лонга є упущення присудка в другій частині речення. Наприклад: καὶ ἔθρεψε μήτηρ, οὐ θηρίον (1,16,1) – *мати вигодувала [мене], а не звір*; ἀλλὰ κατὰ χάσματος ἄμφω πίπτουσιν, ὁ τράγος πρότερος, ὁ Δάφνις δεύτερος (1,12,2) – *і обидва попадали до ями: перший цап, а за ним Дафніс*; ὁ Δάφνις Πᾶνα ἐμμεῖτο, τὴν Σύριγγα Χλόη (2,37,1) – *Дафніс наслідував Пана, а Хлоя Сирінгу*; ἴθι δὴ, λαβοῦσα τὴν σύριγγα ταύτην ἐμπνευσον αὐτῇ μέλος ἐκείνο, ὃ Δάφνιν μὲν ἐγὼ ποτὲ ἐδιδασάμην, σὲ δὲ Δάφνις (1,29,2) – *іди, взявши цю сирінгу, заграй на ній ту пісню, яку я навчив Дафніса, а Дафніс тебе*. Пропуск спостерігаємо і в тих випадках, коли протиставлення стосується не самої дії, а об'єкта, з яким вона пов'язана. Наприклад: τοῦτο μόνον ἤδεσαν, ὅτι τὸν μὲν φίλημα, τὴν δὲ λουτρὸν ἀπώλεσεν (1,22,4) – *вони знали тільки те, що його [Дафніса] згубив поцілунок, а її [Хлою] – купання*; ταῦτα χειμῶνος, οὐκ αἰγῶν ἐστὶν ἔργα (2,16,3) – *це є справа бурі, а не кіз*.

Пропуск присудка підсилює експресивність антитези, адже сам по собі є окремим стилістичним прийомом, що має назву **еліпсис**. Короткість висловлення у результаті пропуску окремих членів речення впливає на його стилістичний характер. На цій підставі будуються такі стилістичні фігури, як *elipsis* та *apocopeza* (замовчування).

Антитези – складні речення містять повтори присудкових форм, як-от: καὶ ὅσα δὲ μεθ' ἡμέραν οὐκ ἔπραξαν, ταῦτα ὄναρ ἔπραξαν (2,10,1) – *і чого вдень не робили, те робили вві сні*. У реченні τὸν ἔριφον ἀπολίποῦσα τῷ βρέφει παρέμενε (1,2,1) – *залишивши козеня, залишалась при дитині* – спостерігаємо протиставлення з синонімічним повтором відмінюваної форми дієслова та дієприслівника.

Отже, у мові роману Лонга ми зафіксували велику кількість антитез, що ґрунтуються на використанні антитетичних кореляцій, антонімічних пар тощо. Письменник використовує різні типи антитез: прості, складносурядні, складнопідрядні речення, складні безсполучникові речення. У конструкціях з використанням антонімічних протиставлень використано слова і словосполучення, що утворюють антитези, в яких спостерігаємо протиставлення не лише за лексичним значенням, але й за змістом усього висловленого тексту. Поряд з загальномовними (словниковими) антонімами, що беруть активну участь у структуруванні антитез, у мові роману Лонга вживається значна кількість так званих контекстуальних, індивідуально-авторських антонімів, які називають предмети, поняття, ознаки, дії тощо. Письменник використовує антонімічні пари не лише за загальномовною схемою протиставлення, але й залежно від особливостей власного, індивідуального світосприймання.

Макар И. С., канд. филол. наук, доц.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Антитетические отношения в тексте романа Лонга

В статье охарактеризована стилистическая фигура антитезы в тексте пасторального романа древнегреческого писателя II в. н.э. Лонга "Дафнис и Хлоя". Истолкована роль антонимии в создании антитез. Выделены несколько типов антитетических структур: простые, сложносочиненные, сложноподчиненные, бессоюзные предложения. Несмотря на то, что антитеза не является доминантной чертой идиостиля Лонга, уступая по частотности другим стилистическим фигурам, тропам, она проявляет себя как яркое выразительное средство, способное принимать активное участие в формировании индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: антонимы, антитеза, антитетические отношения, идиостиль, древнегреческий роман, Лонг.

Makar I. S., Ph. D., Associate Professor

Yuriy Fed'kovich Chernivtsi National University

Antithetical Relations in the Text of Longus' Novel

In the article the stylistic figure of antithesis is described in the text of the pastoral novel of ancient Greek writer Longus (2nd century A.D.) "Daphnis and Chloe". The role of antonyms in creation of antitheses is defined. Taking into consideration that antithesis is not the dominant feature of Longus' style, it shows itself as a striking expressive mean, capable of taking part in the formation of author's idiosyncrasy.

Key words: antonyms, antithesis, antithetical relations, idiosyncrasy, ancient Greek novel, Longus.

Література:

1. *Античные теории языка и стиля (антология текстов)* / под общ. ред. О. М. Фрейденберг. – СПб. : АЛЕТЕЙЯ, 1996. – 362 с.
2. *Домбровский, В.* Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / Володимир Домбровский. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2008. – 488 с. – (Cogito : навчальна класика).
3. *Новиков, Л. А.* Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположности в лексике / Лев Алексеевич Новиков. – М. : Изд-во Московск. универ-та, 1973. – 290 с.
4. *Полюга, Л. М.* Словник антонімів української мови / Лев Михайлович Полюга / За ред. Л. С. Паламарчука. – вид. 2-е, доп. і випр. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
5. *Русанівський, В. М.* Семантичні процеси розвитку української лексики / Віталій Макарович Русанівський // Історія української мови: Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – 677 с.
6. *Сучасна українська літературна мова: Стилістика* / За заг. ред. акад. І. М. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 587 с.
7. *Тараненко, О. О.* Полісемантичний паралелізм і явище семантичної аналогії / Олександр Онисимович Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 116 с.
8. *Тараненко, О. О.* Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах / О. О. Тараненко // Укр. мова і літ. в школі. – 1977. – № 1. – С. 32–39.
9. *Українська мова : енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
10. *Schönberger, O.* Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch / Otto Schönberger. – Berlin : Akademie-Verlag, 1973. – 215 s.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14